

ÚJ GYŰJTÉSŰ SZÖVEGEK

NÉHÁNY SZÓ AZ ADATSZOLGÁLTATÓKRÓL

Ezúttal is bebizonyosodott, hogy a mesemondás is társadalmi osztályhoz és korhoz kötött cselekedet. A termékeny és „jó” mesemondók a kisebb községekben, településeken, a város peremén lakó kisparasztkok, „félföldművesek”, „félmunkások”, halászok idősebb korosztályából kerülnek ki. A fiatalok és az iskolázott előadók száma jelentéktelen. Azok a fiatalok, tanultabb személyek, akik még ismernek és el is mondanak alkalomadtán egy-egy népmesét, többnyire hagyományápoló kisparaszti családból származnak. Tudásuk vagy a családban öröklődő tudás egésze vagy már annak csak töredéke, de akadnak köztük olyanok is, akik tudatosan gyarapítják repertoárjukat más mesemondóktól tanulással, netán olvasással.

A mese ma már nem kötődik nemhez. Nem „férfi-műfaj” többé, sőt: a női mesemondók már többen is vannak. Egyfajta „szakosodás” azonban megfigyelhető. A tündérmesék romantikus világa közelebb áll a nőkhöz, míg a furfangos Mátyás királyról szóló történetek, az erotikus mesék, történetek a férfiak érdeklődési körébe tartoznak.

Adatszolgáltatóim között olyan kiváló, bő repertoárral rendelkezők vannak, mint a muzslyai Báló Julianna, a szabadkai Horti István, a vojlovicai Erős Teréz, a kórógyi Kovács Pálné Cihárosi Mária, a csókai Csehák Vera, a most Zrenjaninban élő Gyólai Illés bácsi, a hajdani juhász. Mindnyájan nyolcvan körüliek, sőt akad köztük olyan is, aki már benne jár a kilencvenben. Az említettek megérdemelnék, hogy teljes repertoárjukat rögzítsék a gyűjtők.

Kovács Ágnes, a nagy mesekutató 1976-ban a Magyar Szónak adott interjújában többek között szól „a magukra maradt mesemondókról”. Főleg a tündérmesék elmondóira vonatkoztatja állítását. Még emlékeznek ugyan egykor hallott-mondott szép meséikre, de ma már nincsenek hallgatóik. Mi is igazolhatjuk ezt a megállapítást, sőt azt mondhatjuk, hogy tapasztalatunk szerint a mesemondók – az igaz történetek, az erotikus mesék előadóin kívül – egyre jobban magukra maradnak. A mesemondás alkalmi szinte megszűntek, a mesehallgatók kívánsága, óhaja egyre gyérül. Ebből következik, hogy mesét gyűjteni természetes köze-

gében már nem lehet! Ha véletlenül akad ilyen alkalom, az nagy-nagy szerencse! A mesegyűjtemény is csak a mesemondóra és a gyűjtőre – az egyszemélyes közönségre – szűkült munkából születik meg.

A most közreadott anyag begyűjtése során találkoztam véletlenül egyik kiváló mesemondómmal, az újvidéki Sanghájban lakó, 71 éves Pósa Juliannával, Juci nénivel. Juci néni nemcsak hagyományörző, de megújító, alkotó, teremtő egyéniség is.

Juci néni igazolja Ortutay tételét: „A változatok mögül az alkotó ember tekint ránk... a népmesét létrehozó társadalmi, történeti, alkotás-lélektani tényezők feltárásának segítségével magát az emberi alkotótehetséget ismerjük meg közelebről.”

Próbáljuk meg tehát megfigyelni, nyomon követni Juci néni meseteremtésének folyamatát, alkotó munkáját.

Tartós együttműködésünk során Juci néniről kiderült, hogy a mesét, a mesemondást szereti, élvezi. Még nagy gyászában, a fia elvesztése miatti nagy bánatában sem utasította vissza kérésemet, vállalta a mesemondást.

Sok mesét hallott, ő maga is sok mesét adott elő, baráti körében szívesen hallgatott mesemondóként tartották számon. Az egyre gyűrűlő mesemondási alkalmak és vele a gyakorlat is megtette a magáét, megtizedelte a hajdani gazdag repertoárt. Valamikor a környezetében az ismerőseitől, rokonaitól tanult meseszövegekkel gazdagította „készletét”. Most, amikor már közelebbi viszonyba kerültünk, s látta, hogy „elfogyott a tudománya”, arra is vállalkozott, hogy barátnőitől, ismerőseitől mesék után érdeklődjön, megtanulja őket, s azután magnetonra mondja nekem. Egy jó ismerősét még arra is rávette, hogy egy mesét papírra vessen, mivel az elmondásra, megtanulásra nem találtak időt. A mese 3 nagy füzetlap terjedelmű, leírója a Mese a Vasfejről címet adta neki.

Meg volt tehát a vázlatnak tekinthető szöveg, Juci néni egyszer-kétszer elolvasta, aztán megindult a mesefolyam, a meseteremtés. Juci néni feldíszítette a vázlatot maga igényes alaptermészete, lelkiállapota, műveltsége, mesetudása, mesemondó tapasztalata, olvasottsága, eleven szóbelisége és olvasmányain kifejlődött, valamint veleszületett szépérzéke, „mesetudata”, kombináló képessége, „műízlése” szerint. Tudatosan, de szinte öntudatlanul is formálta az alapszöveget.

Könnyű volt figyelemmel kísérem az alkotás folyamatát, mert előttem, a térdemen feküdt az írott szöveg, ugyanakkor fülemet hegyezve, élvezettel hallgattam, hogyan szépül meg, bomlik ki, szökken virágba az igénytelen „mesekór”. A varázslatot csillogó szemmel, minden bajról megfeledkezve, igaz beleéléssel, magabiztosan, fantáziája működtetésével, látható gyönyörűséggel végezte ott előttem Juci néni, teremtette meg az új, az ékesebb, szebb, varázslatosabb változatot.

Az új kombináció, az új változat – nemcsak a tartalom, a motívumok átfogalmazásával a mesemondás törvényszerűségeinek engedelmessé, a mesei szerkezet felépítéséhez ragaszkodva – nemcsak a tartalom, a motívumok átfogalmazásával állt elő, – azaz a bevezető és befejező formula alkalmazásával, a motívumok számának gazdagításával, az egyes motívumok összekötésével, az áthajlás alkalmazásával, a dialógusok segítségével, a külső világ, a természet részletezésével, a pozitív és negatív pólus szerepeltetésével – hanem a szövegteremtésnek megfelelően a stilisztika többletelemek igénybevételével alakult ki fülünk hallatára az új változat. Szóválasztásával, a hangalak, az előadás módjával, a szavak felidézett érzelmi velejárájával megfelelő hangulatot keltett a hallgatóban, ami nem is olyan könnyű egyszemélyes hallgatóság esetében – más az, amikor népes hallgatóság előtt folyik a mesemondás. – Előadás közben észrevehetően válogat a szinonimák között, képeket, hasonlatokat, jelzőket „vet be” a cél érdekében. Ezek az eszközök, természetesen az ő egyéni ízlését tükrözik. Az egyéni stílus vizsgálatára szolgálhatna az előadás. (Érdekes lenne egy Juci néni-féle „írói szótárt” is elkészíteni, s összevetni az Értelmező szótár stílusminősítésével!)

Juci néninél nagyon szépen megfigyelhető, hogy a meseteremtéshez szükséges tudnivalók el vannak raktározva a mesemondó tudatában, s a mesealkotáskor él is a szerkezeti felépítés elemeivel, még akkor is, ha az „ősforrásban”, az írott szövegben nem is jelentkeznek.

Az „összövegben” már jelen van a szüzsé, ennek formát kell adni, meg kell szerkeszteni. Mivel az írott szövegben található szerkesztésmóddal nincs megelégedve Juci néni, megpróbálja kialakítani a saját ízlése szerint a fabulát, átszerkeszteni a költőileg megszerkesztett szüzsét. Ehhez el kell végeznie a teremtő műveleteket. Csak néhányat említsünk: kiválasztja a nézőpontot, amely szerint elrendezi a motívumokat, átépíti, sűríti vagy elnyújtja, párhuzamba állítja őket, megkísérli lépcsőzetesen felépíteni a motívumokat, új, művészi elrendezésben tálalni, életközelségre hozni őket, feszültséget teremt, majd feloldja a feszültséget, miközben figyel a pszichológiai hatásra is, azaz megkomponálja a mesét. A cselekmény bemutatását már az ősforrás elvégezte, ehhez alkalmazkodik ő is. A szereplők, a szerepek, a helyzetek, sőt még a cselekvések is már nagyjából adva vannak a szövegben. A mese megkomponálásának bonyolult műveletéhez igénybe veszi, „beveti” ember-, tárgy-, környezet- és -, szituáció ismeretét, saját élettapasztalatát, ideológiáját, fantáziáját. Mivel a meseteremtés egyúttal szövegalkotás is, azaz mondatfeletti szövegalkotása, felhasználja lexikai repertoárját, a beszéd- és gondolatábrázolásra szolgáló sablonokat is és nem utolsósorban esztétikai nézeteit, a saját esztétikai normáinak megfelelő stílus eszközöket a verbális, a nyelvi megformáláshoz, azaz a formábaöntéshez. Közben a beleélés következtében érzelmileg is színezi az előadást.

A szövegépítkezés a mondatépítésen keresztül valósul meg. A mondatok határát az előbeszédben igen nehéz megvonni, mégis azt állapíthatjuk meg, hogy a mondatterjedelem jellemző az előadóra. A mondatok összetett mondatok, vegyesen mellé- és alárendelők, az alárendelők túlsúlyban vannak. Többszörösen összetett mondatok, mondatkolosszusok nem, vagy csak ritkán szerepelnek. A beszélt köznyelv normái érvényesülnek.

GYŰJTÉSI TAPASZTALATOK

Következzenek ezután a mesegyűjtés terén *szerzett tapasztalataim*.

Talán egyetlen népi folklórtermék sem igazolja egyre meggyőzőbben azt a rég hangoztatott igazságot, hogy ahogyan változik a hagyományos társadalmi modell – a tudományos és technikai forradalom, az urbanizáció, a gazdasági, a társadalmi, a művelődési állapot változása következtében –, ahogyan eltűnik a hagyományos népi kultúra természetes közege, ahogyan a sok évszázadon át összeforrt zárt paraszti közösségek szétesnek s pusztul maga az embert körülvevő és kiszolgáló régi tárgyi világ is, úgy változik meg a népi szellemű kultúra, úgy kopik meg a szájhagyomány, úgy szűnnek meg a kollektív mesemondási alkalmak, úgy apadnak el a mese forrásai, illetve a megváltozott új körülmények új tartalmat, új formát kívánnak.

Az életmód rohamos változásában, a zaklatott életben, a pénzhajszában, rohanásban ugyan kinek van már ideje, kedve mesét mondani, mesét hallgatni? – teszi fel a kérdést nem egy megkérdezett személy. Ki mond még mesét? – kérdezik, hisz a mesemondáshoz csendes nyugalomra, bizonyos fajta megelégedettségre, bölcsességre van szükség – állítják adatszolgáltatóim –, hogy a mese valóban „szívből jövő ajándéka” lehessen a mesemondónak, „egy marék varázslatot” nyújthasson át hallgatóinak. De valóban van-e szükség varázslatra? – kérdezik eltöprengve mesemondóim. Most a mesélésnek is más a célja, mint volt hajdanán. Amíg régen a mese nemcsak szórakoztatott, hanem tanított is, feladata és célja a tudás, a hagyomány, az emberiség közös kultúrkincsének, egy társadalom felhalmozódott tapasztalatainak, régi hiedelmeknek, szokásoknak az átadása volt, addig most a szórakozási alkalmak idején egyfajta szórakoztatás, illetve a közös munkák idején a figyelem fenntartása a cél. Ennek megfelelően most a mesemondást „hazudozásnak” véli és tartja a legtöbb mesemondó és hallgató.

Régi, 30–40 év előtti mesemondóim, szociális helyzetüket illetően az uradalmi cselédek, a zsellérek rétegéből, a kisparasztközül kerültek ki, akik vagy nem jártak iskolába, de ha jártak is, csak egy-két osztályt a mezőgazdasági munkák szünetében, mert a gyenge gyermeki kézre is

szükség volt. Hogy keveset látogatták az iskolát, – különösen az idősebbek – ez azt jelentette, hogy iskolás műveltségük csekély volt, az olvasás tudományát ha el is sajátították, nem nagyon gyakorolták, gyakorolhatták, részint idő- és pénzhiány miatt, részint pedig olvasmányhiány miatt. Így azután olvasmányélmény hiányában a kommunikációs alkalmakkor a narratív szituációban előadott szájról szájra terjedő történet, mese tulajdonképpen változatokban élő népi alkotás, mondhatjuk műalkotás –, hisz komoly szellemi munka árán folyik a szövegteremtés, születnek a mesék, amelyekben a hitelesség kedvéért a közösség felhalmozódott valódi tapasztalatai, régi szokások, hiedelmek, a „mesetermő” vidék, táj hétköznapi élete, a mesemondó egyéni körülményei, a maga paraszti élete, apró megfigyelései, sőt tapasztalatai is helyet találnak. Közben a közönség (?) elvárásának is eleget igyekeznek tenni, mert a megszokás egyfajta kontrollként működik, fékezi a túlzott egyénieskedést. Még 30–40 évvel ezelőtt is a még aránylag hagyományos életet folytató falusi, paraszti idős adatközlő készen kapott, „előregyártott” elemekből megfelelő szabályok szerint, bizonyos megszabott közösségi kritériumokhoz tartva magát, felhasználva emlékezőtehetségét, képzeletét, a hagyomány tudását, a hagyományhoz való ragaszkodást, a gondolati bőséget, az élet-szerűsége törekvést, a hallgatóság kultúrájának ismeretét – közben szubjektív érzelmeit sem palástolva –, gondjainak, bajainak utat engedve, logikus szövegalkotással, előadói képességgel megáldva formálta meg a szöveget. Az eszmei tartalom mellett figyelt az erkölcsi, az esztétikai igény kielégítésére is, valamint a régi mesemondói gyakorlatnak vagy legalább is emlékeinek megőrzésére.

A jó mesemondó repertoárja függött a mesék, a motívumok ismeretétől és attól, hogy a nyelvi kompetencia, a nyelvismeret, a nyelv működési szabályai, szabályrendszerének ismerete mellett rendelkezik a szövegkompetenciával is, sőt Bierwisch szerint: poetikai kompetenciával is, azaz a szövegteremtés, az átformálás, átfogalmazás, átértelmezés képességével is. Az ilyenek végtelen számú szöveget képesek teremteni, előállítani véges számú elemből. Példa erre a baranyai Tyúkos Horváth Antal, a mesemondás mestere, Báló Julianna muzslyai, vagy Pósa Julianna újvidéki mesemondó!

Egy másik kérdés a mesemondás *nyelve*. A mesélés általában valamikor nyelvjárásban, azaz az illető közösség kommunikációs nyelvhasználati módján történt, felhasználva közben az élőbeszéd mellett a nem-verbális arc- és kézjátékot, kommunikációt is. A falusi paraszti mesemondó négy rendszerből válogatott, illetve válogathatott a mesélés során: 1) a bázis nyelvjárást használta, azt a nyelvjárási formát, amely a nyelvjárás minden vagy legalábbis minden jellemző tulajdonságát tartalmazza, 2) használhatta a nyelvi közlekedésre szolgáló nyelvjárás változatot, amellyel az egy falubeliek közlik egymással gondolataikat (ez még

ragaszkodik a nyelvjárás jellemző tulajdonságaihoz, de már egyéni, családai sajtóságokat is mutat), 3) alkalmazhatja a regionális köznyelvet, ami nem egyéb, mint népi hanggal ejtett variációja a köznyelvnek, 4) de alkalmazhatja a mesemondó a köznyelvet is, mindnyájunk gondosabb fogalmazásának nyelvi eszközét. A mesekincsüket hallomás útján szerzett idős és középkorú mesemondók legtöbbször még ma is nyelvjárásban adja elő meséit, mégpedig a bázis vagy a közlekedésre szolgáló nyelvjárási variációval élve. A fiatalabbak viszont már a regionális köznyelvet részesítik előnyben, mivel kommunikációs rendszerükben az a domináló.

MI A HELYZET MOSTANÁBAN

Az utóbbi 2–3 évben végzett gyűjtés során Jugoszlávia-szerte jártomban-keltemben nagy változásokat tapasztaltam. Az utóbbi években az anyagi világban bekövetkezett változások megváltoztatták a kultúrigényeket is. Megváltozott a mesélők hozzáállása a meséhez, megváltozott a mesemondás célja, a mesetanulás forrása, a repertoár nagysága, a meseanyag, a nyelvi megformálás, a narratív szituáció száma, helye, s nem utolsósorban a mesemondó és közönsége (?), hallgatósága közti viszony. Mindez a társadalmi, gazdasági, művelődési, civilizációs viszonyok megváltozásának, a falu zártsága felbomlásának, a falu városhoz való közeledésének, a kötelező általános iskolai végzettségnek, a városi munkaalkalmaknak, a modern tömegkommunikációs eszközök gazdagodásának, közkinccsé válásának s azon szerepének az eredménye, hogy mindent készen nyújtanak át a fogyasztónak, vagyis végeredményben a fogyasztói társadalomhoz való közelebbkerülésnek, az urbanizációnak.

A megváltozott körülmények – a tapasztalat szerint – a népi kultúra elszegényedését hozták magukkal. Ugyanakkor, amikor bizonyos műfajok elcsökevényesednek, köztük a mese is (!), más fajták törnek fel. Az epikában pl. a trufa, a zsiros történet, az erotikus mese, a vicc. Az is jellemző, hogy az egyén egyre nagyobb szerepet kap a népi kultúra alakításában. A közösség helyett az egyén cselekszik, noha még őt is köti az új közösség elvárása és az egyéntől ismert, örökölt hagyomány.

Már régóta emlegetjük, hogy a szóbeli hagyományból örökölt mese mellett megjelentek az olvasmányokból, a tömegkommunikációs eszközökből eredők is. Ezeket azonban a mesekutatás „értéktelen szövegek”-nek tartva figyelmen kívül hagyta. (l. Kovács Ágnes: A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai – Népi kultúra, Népi társadalom, II-III. 1969. Bp. 208. l.) A Jugoszláviai magyar népmesék köteteinek Kovács Ágnessel együtt végzett szerkesztésekor mi sem vettük figyelembe, kihagytuk őket, azt vélve, hogy az ol-

vasott mesekönyvek anyaga nem került be a szájhagyományozás folyamatába. Az utóbbi évek és a legutolsó két év tapasztalatai alapján azt kell megállapítanom, hogy a jugoszláviai magyaroknál élő mesekincs jórésze az öregek eltávozása után mostanában már nem hallomás útján tanult, mert lassan kiszorította és kiszorítja a könyvből merített tudás. Érdekes ezt tapasztalni az érett mesemondó korú 50-60-70 éveseknél és a legfiatalabb generáció képviselőinél. A hajdani mesefák hallgatói, tanítványai már csak igen szerény szerepet töltenek be a mesekincs átadásában. A hallomásból szerzett tudás ugyanis egyre inkább átadja helyét az olvasottnak, illetve a rádióból, a televízióból hallottnak.

A kötelező iskolázás, a tanulás, az olvasni tudás hozta magával, hogy a könyv, az anyanyelvű vagy más nyelvű mesekönyv pl. a vendégmunkásoknál, a kétnyelvűeknél a mesetudás forrása. Tudott dolog, hogy az unokák meséskönyvei kedvenc olvasmányai a nagymamáknak is.

Az olvasás útján szerzett tudás fontos változást hozott: megszűnik pl. a változékony, aktív újjáteremtése a mesének, az alkotó fantázia szerepe erősen csökken, a mesemondó nem törekszik új formákat, új változatokat teremteni az alaptémára, mert köti a kész, az olvasott és mindenkitől olvasható szöveg. Mivel már készen kapja a szöveget, a szövegteremtés folyamata minimális. Eddig azt tapasztaltam, hogy az olvasott szöveg átmesélése során a személyes hang, az egyéni tapasztalat vagy hiányzik, vagy csak a kivételes tehetségű mesélőknél bukkan fel. Ellenőrzés itt is folyik, csak másfajta. A hallgató most is ellenőrizheti a mesélőt, előveszi a könyvet és maga is elolvashatja a hallottakat.

Mikor megkérdeztem adatszolgáltatóimat, honnan tanulták az elmondott mesét, akkor szinte mindnyájan – kevés kivétellel – azt válaszolták, hogy könyvből, meséskönyvből, az unokák olvasókönyvéből, gyermekeknek szánt mesekiadványokból. A legtöbben Benedek Eleknek gyermekkorukban forgatott meséskönyveit emlegették. Újabban az olvasókönyvekben szereplő Grimm-mesék, Andersen-mesék is szerepelnek a repertoárban. Érdeemes megjegyezni, hogy a népi mesemondók tudásanyagát rögzítő gyűjtemények nem jutnak el még az érdeklődő mesemondókhoz sem. Nem ismerik a Jugoszláviai magyar népmesék két kötetét sem, nem is beszélve Tyúkos Horváth Antalék mesekötetéről és több más hasonló kiadványról. Illyés Gyula kötetei csak egyesekhez jutottak el, mert megvásárolták az unokának vagy az unoka az iskolában jutalomkönyvként kapta.

A repertoárban a televízió, a rádió esti meséi is kísértének, ha nem is teljes egészében, de töredékekben, motívumokkal.

Ami a repertoárt illeti, az az egyes mesemondók olvasottságától függ. A közösség repertoárját figyelve pedig azt mondhatjuk, hogy aránylag szegényes, sokszor megismétlődik néhány mese több mesemondónál is, mivel közös a forrás, az unoka olvasókönyve, meséskönyve.

Sok mesélő repertoárjában közösek a következő mesék: Piroska és a farkas, Hófehérke, Tündér Ilona, Három kívánság, Jancsi és Juliska, Világ-szép János, Bohó Misi, Terülj asztalkám stb. Ezek jól-rosszul előadott változatban élnek. Csak az eredetire való visszaemlékezés az előadó minden szellemi ténykedése. Ritka a szabad előadás, a fantázia működése, a szövegteremtés. A memória a fő! A könyvmesék többnyire eredeti címüket is megőrizték.

De nemcsak a mesekincs, a mesekincs megszerzésének módja változott meg, hanem a mesemondás célja is. A mesemondás, Horti István szabadkai mesemondó szerint: „hazudozás”. Ennek a hazudozásnak a célja a szórakoztatás, a közös munkaalkalmakkor a figyelem fenntartása. Még a nagymama–unoka vonalon is ez a cél. A hagyományátadás, mint cél, már kevésbé jelentkezik.

A nyelvi megformálás legújabbán már a könyv, a rádió, a televízió igényes nyelvén szeretne történni, illetve az írott nyelv nyelvjárási hangú megvalósításával, azaz regionális köznyelven. Az olvasott szöveg e téren is köti a mesemondót. Ebből következik, hogy közreadott meséink nyelvjáráskutató szakemberek számára nem használhatók. Illetve használhatók abból a szempontból, hogy megállapítsák, mennyit, milyen mértékben befolyásolja a gyűjtő beszéde a mesemondót, milyen fokú a nyelvjárásság a szövegekben, a nyelvjárás, a regionális köznyelv, a köznyelv milyen módon jelentkezik az egyes beszélőknél, milyen tendenciák állapíthatók meg stb. stb., de tovább sorolhatnánk még a problémákat és a megvizsgálandó jelenségeket.

A LEJEGYZÉS MÓDJA

A népi szövegek leírása nagyolt átírással történt. Az ejtésbeli finomságok jelölésére nem törekedtem az olvashatóság miatt. Nem nyelvjáráskutató szakembereknek szántam e gyűjteményt, hanem a népköltészet kedvelőinek kedves olvasmányul. A cél meghatározta a fonetikai pontosság fokát. Szó szerinti hűséggel, a beszélő nyelvi következetlenségeivel és nagyolt fonetikai jelöléssel kerül az olvasó kezébe a gyűjtemény. Csak a középzárt *ë* hangot, az illabiális *â* hangot jelöltük melléjkjellel valamint az *-al*, *-el* szótag helyett *ejtett â* illetve *ë* hangot. A mesemondók *ö-zését*, *í-zését* meghagytam, de jelöltem *hébe-hóba* az összeolvadást is mikor nagyon feltűnő volt. Mindez azonban nem zavarja a megértést, az olvasást.

Záradékkul csak annyit tennék még az elmondottakhoz, hogy ezúttal már itt van előttünk a többé-kevésbé teljes „diakrón” anyag, most már könnyebb lesz elvégezni a különféle vizsgálatokat, összevetéseket. Legyenek a vizsgálatok az elkövetkező öt év, vagy öt évek feladatai. Én személy szerint nagyon örülök, hogy egy ilyen gyűjteményt sikerült össze-

hoznom. Külön köszönöm a Matica srpskának a gyűjtéshez nyújtott támogatását, anyagi és erkölcsi hozzájárulását.

Újvidék, 1991 februárja

Penavin Olga

P. s.: Külön köszönettel tartozom a Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának és a Forum Könyvkiadónak gyűjtésem megjelentetéséhez nyújtott támogatásukért.

Újvidék, 1994 júliusa

P. O.

